

Det vore inte oförnuftigt, påstod den skotske 1700-talsfilosofen David Hume, att föredra världens undergång framför en skråma i fingret. Hans häpnadsväckande uttalande är likvärdigt ett uttryck för en psykologisk syn som ter sig så självklar att vi sällan klart formulerar den. Förnuftet ensamt är överksam, dess roll är enbart att ge oss de effektivaste medlen till bestämda mål. Men varifrån kommer våra mål? De är oss givna av passionerna och är ytterst bortom förnuftig granskning. Om jag får reda på att en meteorit är på väg att slå ned i mitt huvud utgör inte den informationen ensam ett skäl för mig att ta ett steg åt sidan. Endast tillsammans med önskan att inte få en meteorit i skallen har jag ett skäl att flytta mig. Eftersom också moraliska övertygelser rör oss till handling kan de enligt Hume inte vara slutledningar från förnuftet utan någonting i grunden emotionellt och subjektivt.

Undertiteln till Humes stora verk "Avhandling om den mänskliga naturen" (som nyligen publicerades på svenska i tre band av Bokförlaget Thales 2002-2004) ger i frisk upplysningsanda programförklaringen att det nu är dags att introducera den "experimentella metoden" i studiet av moral. Men dåtidens metoder för att ta sig an studiet av moral som psykologiskt fenomen medgav inte stort mer än introspektion, anekdoter och en gnutta sunt förnuft. Därför skulle han säkerligen med avund och entusiasm ha betraktat senare tiders kollegor som reser sig ur länsstolen och kliver in i beteendevetares och hjärnforskarens laboratorier. Moderna metoder att studera hjärnans aktivitet kan sprida nytt ljus över Humes fråga om den relativa inblandningen av förnuftsresonemang och känslarespons vid moraliska ställningstaganden.

Särskilt i USA finns en hälsosam och spännande tradition att blanda normativt teoretiserande och experimentell observation för att korsbefrukta och i viss mån ställa på ända resultat från olika delar av människans intellektuella verksamhet. Värde av sådan forskning erkändes tydligt 2002 då ekonomen Vernon Smith och psykologen Daniel Kahneman delade ekonomipriset till Alfred Nobels minne. Ändå var det en överraskning för psykologiprofessor Jonathan Cohen vid Kahnemans egen institution på Princetonuniversitetet när han uppsöktes av filosofidoktoranden Joshua Greene som hade idén att studera hjärnan hos människor som försöker ta ställning till olika moraliska dilemman. "det lät galet att en filosofistudent skulle ha någonting konkret att göra", som han formulerade saken.

Greenes utgångspunkt var ett antal moraliska dilemman som under flera år diskuterats av filosofer. Typiska varianter rör situationer där man för att rädda ett flertal måste handla så att ett fåtal mister livet. En av poängerna med att diskutera sådana tankeexperiment är att artikulera och medvetandegöra olika moraliska intuitioner som man har, jämföra dem med mer allmänna teoretiska överväganden, överväga hur de passar ihop med intuitioner om andra fall och så vidare. En inte bara filosofiskt utan även psykologiskt intressant situation uppstår när vi kommer på oss själva med att ha spretande, för att inte säga motsägande, intuitioner utan att egentligen kunna formulera vari skillnaden ligger. De flesta anser till exempel att man för att förhindra fem personers död får växla om ett skenande tåg till ett spår där det i stället kommer att döda blott en person. Däremot anser inte människor i allmänhet att man får putta en storväxt person framför ett skenande tåg även om det skulle vara det enda sättet att stoppa tåget och rädda de fem som befinner sig på spåret längre fram.

Filosofier går på moraljakt i hjärnan

EXPERIMENTELL ETIK Filosoferna har fått ett nytt sätt att studera våra ställningstaganden vid moraliska problem – genom att mäta hjärnaktiviteten. Studierna ger intressanta upplysningar om våra moraliska reaktionsmönster, men kan inte säga något om hur vi borde handla.

AV HENRIK AHLENIUS

Greene antog att förklaringen till våra olika omdömen inför fall som dessa har att göra med vilken känslomässig reaktion beskrivningen ger upphov till hos oss. I dilemman där vi på ett mer opersonligt sätt – genom att dra i en spak, lägga en röst eller ge en order – skadar eller rentav dödar en annan, tillämpar vi en nyttoinriktad strategi: minimera skadorna. När å andra sidan det våld som krävs måste utföras aktivt av oss själva mot en specifik annan individ reagerar vi däremot i allmänhet starkt avvisande. De flesta menar då att man bör förbli passiv, och att nyttoskålet alltså inte är tillräckligt för att kompensera den överträdelse som det innebär att själv ta livet av en oskyldig person.

Den studie som Greene och medarbetare genomförde bestod i att man studerade hjärnaktiviteten hos personer som tog ställning till moraliska dilemman av olika slag (studierna publicerades i tidskrifterna *Science* 2001 och *Neuron* 2004). Till sin hjälp hade forskarna en teknik kallad fMRI – funktionell magnetresonansavbildning. Detta slags "magnetrontgen" ger både en god anatomisk bild av hjärnan och en tämligen exakt indikation på vilka hjärnfunktioner som är verksamma. De hypoteser som Greene och hans kolleger ville pröva kan sammanfattas i följande punkter: 1) de områden i hjärnan som är förknippade med producerande av känslor kommer att vara mer aktiverade när vi konfronteras med "personliga moraliska dilemman" och i mindre grad aktiverade när vi konfronteras med "opersonliga moraliska dilemman"; 2) en majoritet kommer att bedöma att opersonliga överträdelser [att växla om vagnen] är acceptabla om de totalt sett ger bättre konsekvenser; 3) en majoritet kommer att bedöma att personliga överträdelser [att knuffa någon framför tåget] inte är acceptabla även om de skulle ge totalt sett bättre konsekvenser; 4) den minoritet som anser att personliga överträdelser är moraliskt acceptabla om de är nödvändiga för att konsekvenserna totalt sett ska bli de bästa kommer att behöva längre tid på sig för att ge ett svar jämfört med majoriteten.

De fyra hypoteserna kunde alla bekräftas. Ett slående fynd är att människors sätt att lösa eller ta sig an opersonliga moraliska dilemman har mer gemensamt med allmän problemlösningsförmåga – till exempel hur man tar sig från A till B eller olika sannolikhetsbryderier – än de personliga moraliska problemen. Denna senare grupp karaktäriseras av att vi har en stark emotionell reaktion inför dem, och att vi i lägre grad aktiverar hjärnans "kognitiva" eller mer allmänna problemlösningstra-

teger för att besvara dem. Den begränsade grupp som ansåg att man också i personliga moraliska dilemman bör handla så att skadorna minimeras, men där medlet till detta mål alltså innebär att det är man själv som måste använda våld mot en bestämmd individ, utgör en särskilt intressant skara. I likhet med hos majoriteten ger inlevelsen i en sådan situation hos dem upphov till en stark känslomässig reaktion. Men denna närmast oundvikliga respons följs hos dessa individer av aktivitet i främre (anterior) cingulate cortex (ACC), en del av hjärnan som bland annat har till uppgift att uppmärksamma så kallad kognitiv konflikt. En sådan konflikt uppstår när det material som hjärnan presenteras med är motstridigt eller ger upphov till ofören-

Ett slags magnetrontgen visar forskare vilka hjärnfunktioner som är aktiva vid olika situationer.

FOTO: JOSHUA D. GREENE/PRINCETON UNIVERSITY

liga responser. Ett välbekant exempel är våra svårigheter att ta oss igenom listor av ord såsom "blått" och "rött" skrivna omväxlande i till exempel grönt eller gult bläck. ACC utgör den varningsflagga som uppmärksammar oss på att materialet fordrar en mer noggrann genomgång än den gängse närmast automatiska. Utövan det av kognitiv kontroll, alltså förmågan att i ljuset av motstridig inkommande evidens lyckas exempelvis läsa listan med färgord, sköts däremot av delar inom den dorsolaterala prefrontala cortexen (DLPFC). Greene fann att aktiveringen av först ACC och därefter DLPFC samvarierade med en viss sorts svar på de personliga moraliska dilemman som försökspersonerna hade att ta ställning till, nämligen mer nyttobefrämjande eller utilitaristiska lösningar.

Jag kan inte låta bli att dra en litet pessimistisk slutsats av studier som dessa: vi slutar tänka när vi bryr oss och vi bryr oss inte om det som vi kan tänka klart kring. Den emotionella avskärmning från moraliska överväganden där vi inte berörs intimt personligt är dessvärre en god bit av förklaringen till att sådant som Dachau eller Darfur kan få fortgå utan att vi lyfter ett finger. Men vilken mer specifik betydelse för moralfilosofin kan neuropsykologiska rön av det slag som Greene presenterar tänkas ha? För att nu återkomma till Hume kan det vara av intresse att här nämna den "lag" som bär hans namn: man kan inte härleda bör från är. Med andra ord, inga moraliska slutsatser kan följa logiskt från en uppsättning empiriska (eller på annat sätt icke-moraliska) premisser. Mer informellt formulerat säger Humes lag att information om verkligheten inte ensamt kan tala om hur vi bör handla. Ett

exempel på ett brott mot Humes lag skulle vara följande resonemang: "Eftersom intuitionerna som pekar mot icke-utilitaristiska lösningar har sin grund i känslomässiga responser och inte förnuftsstyrt tänkande bör vi låta bli att agera i enlighet med dem." Den första halvan av denna slutledning är möjligen ett empiriskt faktum, men slutsatsen är en moralisk värdering. För att den ska följa krävs en värdering också bland premisserna. Den har ju här utelämnats, men skulle om den uttyddes lyda något i stil med: "Man bör inte agera i enlighet med intuitioner som har sin grund i känslomässiga responser och inte förnuftsstyrt tänkande". Huruvida den värderingen i sin tur är vettig är dock en fråga som, återigen, inte kan besvaras enbart med hjälp av ytterligare empiri.

Den moraliska relevansen av dessa studier måste därför vara mer indirekt. Vi kan inte dra några direkta normativa slutsatser från materialet, men möjligen kan man tänka sig att vissa sätt att resonera kring etik framstår som mindre rimliga i ljuset av forskningsresultaten. Det i sin tur kan ha följder för normativa spörsmål om rätt och fel handlande etc. På ett självklart och därför ofta artikulera sätt låter vi våra moraliska intuitioner utgöra fundamentala byggstenar i våra försök att formulera moraliska teorier eller åtminstone en mer sammanhängande hållning. De är de "data" mot vilka teorin prövas, inte olika observationers roll i vetenskapliga sammanhang. Men kanske kan Greenes försök få oss att se med mindre vördnad på dessa till synes självklara "moraliska observationer". Vi har intuitionerna som ett resultat av vårt evolutionära arv, inte därför att de speglar en moralisk verklighet som vi försöker överblicka och kartlägga efter bästa förmåga, utan därför att de har hjälpt våra savannströvande förfäder att navigera och överleva i en farlig och socialt komplex värld, en värld där möjligheten att skada eller hjälpa på avstånd aldrig uppstod och som vi därför saknar en moralpsykologisk beredskap att hantera. Denna skepsis mot våra spontana moraliska responser utgör i sin tur ett indirekt stöd för det slags moraliska teorier som ofta kritiserats just för att i alltför hög grad strida mot dessa intuitioner. Eftersom ett av de viktigaste argumenten mot utilitarismen går ut på att den leder till slutsatser som strider mot våra moraliska intuitioner stärks utilitarismen om vi får ett oberoende skäl att betvivla denna källa till kritik mot en moralisk teori.

Anhängare av utilitarismen har faktiskt skäl att välkomna dessa resultat som inte bara visar att dess rekommendationer är resultatet av förnuftets arbete utan också ger en (bort)förklaring till vårt seglivade och djupt kända motstånd mot vissa av dess enskilda handlingsrekommendationer. Eftersom detta är ett forskningsområde i sin linda kan man inte utesluta att ytterligare kunskap kommer att göra bilden mer motsägelsefull, men i nuläget kan man lite elakt säga att den icke-utilitaristiske Immanuel Kants rekommendationer i första hand tilltalar reptilhjärnan, en för många smärtsam insikt eftersom han är den filosof som framför andra argumenterat för det nödvändiga i att moraliska principer vädjar till det förnuftiga och därmed allmängiltiga hos oss.

Henrik Ahlenius är doktorand i praktisk filosofi vid Stockholms universitet.

SvD.se

Missat en understreckare? Fler än 1000 finns att läsa på webben.

• svd.se/understrecket